

Две книги за појавата на писмото

Елена Џукеска
Филозофски факултет, Скопје
Институт за класични студии
dzukeska@systasis.org.mk

Иако многумина мислат дека со појавата на компјутерот писмото го губи своето значење, компјутерот всушност ги актуелизира проблемите поврзани со пишувањето, а писмото доби нова, електронска форма.

Предмет на овој приказ се две книги токму за писмото. Едната е книгата на Петар Хр. Илиевски „Појава и развој на писмото“, која е интересна заради тоа што почетоците на нашата писменост авторот ги гледа од аспект на една нова теорија за појавата на писмото. Имено, станува збор за идејата на Денис Шманд-Бесерат дека најстарото писмо, клинестото од Месопотамија, се развило од еден претходен систем за броење и сметање, а не од пиктограми. Втората книга за која ќе стане збор во овој приказ е нејзината "How Writing Came About" ("Како настанало писмото").

Петар Хр. Илиевски "Појава и развој на писмото: со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост" МАНУ, Скопје, 2001, 384 стр.

Побудите за настанувањето на книгата авторот ги открива во предговорот (13-16 стр.). Од една страна, кај нас има недостаток од соодветна литература за историјата на писмото, а од друга страна, во Македонија во деведесеттите се разви дискусија за почетоците на словенската писменост, која бара соодветен коментар. Делото е всушност резултат на проектот на МАНУ „Словенската писменост и Охридскиот книжевен центар“.

Книгата ги содржи стандардните компоненти: список на илустрации (11-12 стр.), резиме на англиски (325-347 стр.), список на кратенки (349-350 стр.), список на одбрана литература (351-365 стр.) и индекси (367-384 стр.).

Излагањето авторот го поделил во два дела. Првиот *Појава и развој на писмото* (18-101 стр.), е за историјата на различните писма, а вториот (103-291 стр.) – *Словенска писменост* – за словенските азбуки. Целата книга содржи осум поглавја, три во првиот дел, а пет во вториот.

Во првото поглавје *Увод* (19-33 стр.) авторот зборува општо за значењето и појавата на писмото. Најстарото писмо се појавило во Месопотамија, а подоцна писма се развиле независно и во Кина. и во Средна Америка. Се до 18 в. настанувањето на писмото се објаснувало преку митови, а во 18 в. Ворбартон за прв пат пласира една еволутивна теорија дека писмото се развило од пиктографско преку слоговно до фонетско. Во

поново време актуелна е тезата на Денис Шманд – Бесерат дека најстарото писмо, месопотамското, всушност се развило од систем на бројки. Во светлината на овие теории авторот се фокусира и на словенската писменост.

Второто поглавје *Бројките им претходат на буквите* (34-67 стр.) е за најстарите мнемотехнички средства и за предалфабетските писма. Цртите и реските со кои според Црноризец Храбар Словените најпрво читале и гатале имаат нумеричка вредност и всушност се мнемотехнички знаци. Посебно место во ова поглавје авторот ѝ посветува на Денис Шманд-Бесерат и ги презентира нејзините заклучоци за системот на предметно броење кој се развил во Сумерија 4000 години пред најстарото писмо.

Третото поглавје *Појава, развој и адаптација на алфабетски писма* (68-101 стр.) им е посветено на алфабетските писма. Авторот смета дека феничанската азбука треба да биде наречена северносемитска зашто таа е дело на повеќе генерации од палестинско-сиријскиот регион. Феничаните им го пренеле писмото на Грците, а Илиевски се согласува со К.Ј. Рејх дека тоа можело да се случи на Евбоја кон крајот на II милениум пр.н.е. Тој понатаму зборува за адаптацијата на грчкиот алфабет во абецеда, за обидите на Словените да пишуваат со грчко и латинско писмо. Поголавјето завршува со споредба на нумеричките вредности на буквите во грчкото, латинското и словенските писма и со тезата на Р. Симонов дека кај Словените грчкиот нумерички систем навлегол пред појавата на глаголицата.

Четвртото поглавје *Создавање на првото словенско писмо* (105-128 стр.) е за општо познатите историски околности во кои настанало словенското писмо и за биографијата на св. Кирил и Методиј. Авторот се согласува дека словенско писмо пред настанувањето на глаголицата немало. Руското писмо кое се споменува во Панонското житие на св. Кирил, А. Вајан и Р. Јакобсон покажаа дека е сурско (сиријско), а што се однесува до постоењето на „Брегалничка мисија“ пред Моравската, невозможно е таа да не се спомене во „Панонските легенди“. Првото словенско писмо, авторот смета би можело да биде создадено по 861/2 год. при престојот на браќата во манастирот Полихрон во Битинија, Мала Азија. Глаголицата е постара од кирилицата, следува преглед на познатите аргументи за ова прашање.

Во петтото поглавје *Глаголица, иконишно писмо за нагледна евангелска проповед* (129-191 стр.) е презентирана глаголицата како графички систем и како литургиски симбол на христијанската вера. Авторот ја нагласува оригиналноста на делото на св. Кирил, без разлика на грчкото и семитското влијание. Г. Чернохвостов глаголицата ја толкува преку три елементи крст, триаголник и круг и тоа денес е прифатено од многумина. Системот на нумеричките вредности на буквите (во христијанските писма најчесто 36) се темели на четири енеади, симбол на четирите евангелија. По палеографската анализа на знаците, авторот се задржува и на промените што настанале во глаголицата по нејзиното оформување. Несомнено најголема промена е нејзината замена со кирилица истакнува Илиевски.

Во шестото поглавје *Создавање на староцрковнословенскиот литературен јазик* (192-237 стр.) авторот констатира дека глаголицата го фиксира целиот гласовен систем на старословенскиот јазик на најдобар можен начин. Што се однесува до дијалектната база, општоприфатено е дека тоа е југоисточниот македонски говор од Солунско. Оформувањето на литературниот јазик одело во три фази. Во првата фаза говорот на

македонските Словени бил збогатен со грцизми, во втората, моравска фаза навлегле повеќе латинизми и моравизми, а во третата фаза која започнува со враќањето на учениците на св. Кирил и Методиј во Бугарија и во Македонија, развојот на јазикот достигнува кулминација. Што се однесува до името на кирило-методијевиот јазик Илиевски заклучува дека најправилно е тој да се нарекува староцрковнословенски или старословенски.

Седмото поглавје *Охридскиот книжевен центар и словенската писменост во Македонија* (238-279 стр.) е посветено на делото на св. Климент и Наум. Во врска со нивното доаѓање од Бугарија во Македонија, Илиевски се согласува со В. Вондрак и Г. Илински дека причина за тоа е најверојатно одбивањето на Климент да состави поедноставно писмо од глаголицата. Основната цел на Охридскиот книжевен центар како и на Преславскиот во Бугарија било христијанизирањето на Словените, но меѓу двата центри постојат суштински разлики. Главна одлика на Охридскиот центар е приврзаноста кон кирило-методијевското наследство и во поглед на употребата на глаголицата и во поглед на архаичноста на јазикот.

Во последното, осмото поглавје од книгата, насловено *Замена на глаголицата со кирилица* (280-291 стр.) станува збор за процесот на постепено заменување на глаголицата со кирилица. За составувањето на кирилицата нема конкретни податоци, зашто таа е всушност адаптирана од грчкото писмо, постепено и анонимно, истакнува Илиевски. Хоматијан му го припишува авторството на св. Климент, но денес е општо прифатено дека тоа не е точно. Причините за заменување на глаголицата со латиница или со грчко писмо треба да се гледаат во политиката.

Резултатите од своето излагање Илиевски ги сумира во заклучокот (292-296 стр.) насловен: *Западноевропското и словенското писмо помеѓу Библос и Силициумската Долина*. Иако кирилицата ги нема високите квалитети на глаголицата, таа сепак поверодостојно ги предава словенските гласови од латиницата. Сепак, латиницата има доминантно место во светската култура. Компјутерската техника ја овозможува таа доминација, но во светската мрежа има место и за кирилицата. Идеалот на православно словенство за духовно поврзување на луѓето е повисок од идеалот за универзална поврзаност со латиница.

Излагањето на Петар Хр. Илиевски сепак не завршува тука. Следува анекс. Во првиот дел *Кутмичевица?* (299-309 стр.) авторот овој топоним етимолошки го поврзува со *кутел*, *котлина*, а географски го лоцира во Деволската Котлина. Во вториот дел *Словенско писмо пред Моравската мисија?* (310-323 стр.) авторот заклучува дека графитите пронајдени во С. Крупиште и Баргала се од периодот по Моравската мисија и не можат да послужат како доказ дека имало мисија кај Словените пред Моравската или дека св. Климент во брегалничкиот крај ја создал кирилицата.

Denise Schmandt-Besserat "How writing came about", abridged edition of "Before Writing, vol I: From Counting to Cuneiform, vol.II: A Catalog of Near Eastern Tokens", ("Како настанало пишувањето", скратено издание на "Пред пишувањето, том I: Од броење до клинесто писмо, том II: Каталог на блискоисточните фигури за броење"), University of Texas Press, Austin, 1996.

Целта на книгата авторката ја открива во предговорот. Оригиналното издание „Пред пишувањето“ е наменето за специјалисти. Со ова скратено издание сознанијата на нејзиното научно откритие ѝ стануваат достапни на пошироката јавност.

Книгата содржи вообичаени елементи како белешки кон текстот (161-182 стр.), список на кратенки (159-161 стр.), речник на термини (183-184 стр.) и општ индекс (185-193 стр.).

Излагањето е поделено во три дела. Во првите два дела *Сведоштва* (*The evidence*, 13-85 стр.) и *Толкување* (*The Interpretation*, 87-125 стр.) се презентираат и се толкуваат глинените фигури за броење, глинените пликови и плочки. Целата книга содржи осум поглавја, во првиот дел четири и во вториот исто четири. Третиот дел *Артефакти* (*The artifacts*, 127-157 стр.) претставува графички преглед на различните типови фигури за броење.

На првиот дел му претходи увод насловен: *Фигури за броење: нова теорија* (*Tokens, a New Theory*, 1- 12 стр.) во кој Бесерат зборува општо за писмото и за тоа како дошла до своите сознанија. Најстарото писмо се појавило во Месопотамија, а подоцна писма се развиле независно во Кина и во Средна Америка. Сè до 18 в. настанувањето на писмото се објаснувало со митови, а во 18 в. Ворбартон пласира теорија дека сите писма се развиле од пиктограми. Нејзиното истражување на глинените фигури започнало случајно во седумдесеттите како истражување за употребата на глината пред керамиката. За разбирање на глинените фигури за броење (tokens) неопходен е придонесот на А. Лео Опенхајм, Пјер Амие, Морис Ламбер.

Првото поглавје *Што се фигурите за броење?* (*What are Tokens?*, 15-25 стр.) е за физичкиот аспект на наодите. Според обликот овие главно глинени објекти може да се поделат на 16 типови и многу поттипови со големина од 1-3 см. или од 3-5 см. Првите 4000 години тие биле „прости“, главно геометриски облици, а околу 3500 г. пр.н.е. започнале да доминираат „сложените фигури“, конкретни претстави – алатки, животни, орудија итн.

Во второто поглавје *Каде се користеле фигурите за броење и кој ги употребувал* (*Where Tokens Were Handled and Who Used Them*, 29-37 стр.) станува збор за контекстот во кој се најдени фигурите. Најстарите од 8000 г. пр.н.е. се откриени во населби од отворен тип во Иран и Сирија, во периодот од 7000 – 4000 г. пр.н.е. тие се распространиле меѓу многу жители, а сложените фигури се појавуваат во градовите со монументална архитектура. Се среќаваат и во домашната и во јавната сфера, а ги има и во гробови.

Третото поглавје *Низи со фигури за броење и пликови* (*Strings of Tokens and Envelopes*, 39-54 стр.) го опишува групирањето на фигурите. Најчесто сложените се продупчени и веројатно е дека биле чувани на низа. Но, во Иран, Ирак, Израел, Сирија пронајдени се и шупливи глинени топки кои Бесерат ги нарекува пликови во кои исто така се чувале фигурите, главно од прост тип. Започнале да се употребуваат околу 3700 – 3500 г. пр.н.е. За да се знае што има во пликите луѓето започнале на нивната површина да прават и белези, со втиснување на самите фигури или со врежување. Белезите на тој начин ги замениле фигурите, тоа се зачетоците на пишувањето.

Четвртото поглавје *Втиснати плочки (Impressed Tablets, 55-85 стр.)* зборува за нова фаза во развојот на пишувањето, кога белезите се претвориле во знаци. Имено, пронајдени се и околу 240 плочки со втиснати знаци. Повеќето доаѓаат од Иран, а првите се јавуваат околу 3500 г. пр.н.е. Авторката ги презентира типовите знаци (17) и начинот на кој биле втиснувани. На плочките постепено се јавуваат и врежани знаци. Втиснатите знаци ги овековечиле простите фигури, а врежаните се продолжение на сложените. Знаците претставуваат животни и мерки за земја и за жито.

Во петтото поглавје *Еволуција на симболите во предисторијата (The Evolution of Symbols in Prehistory, 89-99 стр.)* Бесерат зборува за местото на глинените фигури за броење меѓу другите предисториски симболи. Тие се нешто сосема ново и од аспект на тоа дека претставуваат свесно рачно изработени предмети и од аспект на тоа што се однесуваат на сосема нова тема – економската. Но, најважно е тоа што претставуваат систем на знаци кој ги поседува својствата што довеле до развојот на пиктографското писмо.

Шестото поглавје *Фигурите за броење: Социоекономски импликации (Tokens: The Socioeconomic Implications, 101-110 стр.)* зборува за поврзаноста на општествените прилики со предисториските видови сметање. Рабушите (tallies) од палеолитот се поврзани со заедници во кои владеел принципот на еднаквост, а човекот се прехранувал со лов и берење. Воведувањето на системот прости фигури за броење 8000 г. пр.н.е. е поврзано со појавата на земјоделието и на заедници со сталежи. Појавата на сложените фигури е поврзана со развојот на производството и на институциите на државата.

Во седмото поглавје *Броењето и појавата на пишувањето (Counting and the Emergence of Writing, 111-122 стр.)* предисториските начини на сметање се споредуваат со различни фази во развојот на броењето. Рабушите укажуваат на броење преку сооднос еден на еден, глинените фигури значат конкретно броење. Апстрактното броење според Бесерат се појавува за првпат на плочките од Урук околу 3100 г. пр.н.е. Првите апстрактни бројки всушност биле втиснатите знаци кои претходно означувале мерки. Појавата на апстрактното броење директно го условила пишувањето.

Резултатите од истражувањето ги сумира осмото поглавје *Заклучоци: Фигурите за броење, нивната улога во предисторијата и нивниот придонес за археологијата (Conclusions: Tokens, Their Role in Prehistory and Their Contribution to Archaeology, 123-125 стр.)*. Глинените фигури за броење се уникатен извор на информации за блискоисточните култури во предисторискиот период. Основната функција на глинените фигури била едноставна – броење на продуктите. Но, нивната улога во општествените заедници била огромна. Фазите во нивниот развој зборуваат за фази во развојот на економијата, политичката структура, броењето и комуникацијата.